

בניית דגם המקדש מברזל

- א. האם ברזל דינו כלבנים?
- ב. פסול ברזל למקדש
- ג. עשיית מנורה מברזל
- ד. בניית דגם המקדש מברזל
- ה. עשיית "תבנית היכל" לצורכי לימוד
- ו. מסקנה

האם אפשר לבנות את המקדש מברזל? והאם מותר לבנות דגם של המקדש (בגודל מקורי) מברזל?

א. האם ברזל דינו כלבנים?

כתב הרמב"ם (בית הבחירה א, ח-ט):

כשבונין ההיכל והעזרה בונין באבנים גדולות, ואם לא מצאו אבנים בונין בלבנים... ואין בונין בו עץ בולט כלל אלא או באבנים או בלבנים וסיד, ואין עושין אכסדרות של עץ בכל העזרה אלא של אבנים או לבנים.

משמע שרק עץ פסול שנאמר "לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה' א-להיך". אך חומרים אחרים כשרים. ודוק בלשון הרמב"ם שכתב שם: "ואם לא מצאו אבנים בונין בלבנים" וכידוע לבנים אינם אבנים אלא הן עשויות מעפר, וברזל מקורו בעפר שנאמר: "ברזל מעפר יוקח" (איוב כח, ב).

אכן יש לחלק: העפר הוא מהותה של הלבנה. בגמרא ב"ק (צו ע"ב) נאמר: "האי מאן דגזל עפרא מחבריה ועבדיה לבינתא - לא קני [=בשינוי מעשה], מאי טעמא? דהדר משוי ליה עפרא". אך לעומת זאת הברזל אומנם מוצאו מן העפר אך הוא עצמו אינו עפר ולא ישוב להיות עפר אף לאחר שחיקתו. הברזל עצמו לא נקרא עפר, ואינו דומה לזהב שהוא עצמו נקרא עפר שנאמר: "ועפרות זהב לו" (איוב כח, ו). ואכן אפשר היה לבנות את המקדש מזהב, כמסופר בגמרא (ב"ב ג ע"ב) שהורדוס רצה לצפות את המקדש בזהב. חכמים לא פסלו את הרעיון על הסף, אלא יעצו לו להשאיר את השיש הכחול-לבן הדומה לגלי הים.¹

1. ובימיו לא היה נביא שיכול היה להורות לבנות מחומרים אסורים, ולכן מוכח שמעיקר הדין היה מותר לבנות בזהב.

ייתכן ששאלת בניית המקדש מברזל תלויה במחלוקת הפוסקים – האם אפשר לכסות את הדם בברזל שחוק, כי התורה ציוותה לכסות בעפר דווקא, או בדבר הנקרא עפר. המרדכי מתיר לכסות בברזל שחוק על סמך הפסוק באיוב שהברזל מוצאו מן העפר (מרדכי, חולין פרק כל הדם רמז תרנד), והב"ח (יו"ד סי' כח) כתב שיש לסמוך על כך בשעת הדחק, ומשמע אפילו בברכה. אולם הב"י (שם) דחה את ראיית המרדכי מהפסוק באיוב וכתב:

וכן ההיא דברזל לאו ראייה כלל הוא, דלא קאמר קרא דברזל איקרי עפר אלא שהוא יקח מן העפר, וכל המתכות מן העפר הם נקחים ואין מכסין בהם חוץ מזהב משום דנקרא עפר.

ראו סיכום הדעות השונות ב'דרכי תשובה' (שם ס"ק קפא).

מי שמתיר לכסות דם בברזל שחוק משום שדינו כעפר, יתיר גם לבנות את המקדש מברזל, שאינו גרע מלבנים. אך מי שאוסר לא יתיר לבנות את המקדש מברזל, כי הוא לא עפר.

אך באמת, מה שכתב הרמב"ם שבונים את המקדש מאבנים או לבנים, לא בא לפסול חומרים אחרים, אלא שדרך העולם לבנות בתים, ובפרט היכל, מאבנים ולבנים, אך אין פסול בחומרים אחרים. רק עץ פסול שנאמר 'לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה' א-להיך'. וצ"ע משלמה שבנה חלקים במקדש בארזים. וי"ל שהרי בלאו הכי עצם המקדש שבנה שלמה היה שונה בגודלו ובצורתו מהמשכן שעשה משה, וצ"ל שהכול נעשה על פי הוראת נביא שנאמר "הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל" (דהי"א כח, יט). את מגילת המקדש קיבל שלמה מדוד אביו שקבלה משמואל הנביא, ובכלל זה קיבל גם הוראה להשתמש בארזים (ללא ארזים, שהם עצים גבוהי קומה, לא ניתן היה לקרות את תקרת המקדש שרוחבה היה חמישים אמה!).

ב. פסול ברזל למקדש

את אבני המקדש אסור לסתת (בברזל) בתוך שטח המקדש, והיו מסתתים אותם בחוץ ומביאים אותם למקום המקדש כאבני גזית מוכנות. כפי שכתב הרמב"ם (שם הל' ח):

ואין מפצלין את אבני הבנין בהר הבית אלא מפצלין אותן ומסתתין אותן מבחוץ ואח"כ מכניסין אותן לבנין, שנאמר "אבנים גדולות אבנים יקרות ליסד הבית אבני גזית", ואומר "ומקבות והגרזן כל כלי ברזל לא נשמע בבית בהבנותו".

ולכאורה היה ניתן ללמוד מדברים אלו ב'קל וחומר' איסור לבנות את המקדש עצמו מברזל. אך באמת הסיבה לפסול את השימוש בברזל אינו בשל היותו חומר גלם פסול, אלא שפעולת הנפת הברזל היא זו שנאסרה, וכלשון התורה: "לא תניף עליהם ברזל כי חרבך הנפת עליה ותחלליה" ופירש"י שם:

בניית דגם המקדש מברזל

שהמזבח נברא להאריך ימיו של אדם, והברזל נברא לקצר ימיו של אדם, אין זה בדין, שיונף המקצר על המאריך. ועוד, שהמזבח מטיל שלום בין ישראל לאביהם שבשמים, לפיכך לא יבא עליו כורת ומחבל.

ושלמה המע"ה בחוכמתו הבין שמאותה סיבה אין להשתמש כלל בברזל במקדש. ואכן רק בהיבנותו הקפידו שלא יישמע כל כלי ברזל, אך מחוץ לבניין פסלו וסיתתו בברזל. אומנם את המזבח אסור לבנות מאבי גזית ואפי' שריטה קלה כחגירת ציפורן פסלה את אבני המזבח כמבואר בחולין יח ע"א, אך את אבני המקדש, אדרבה, היה הכרח לבנות מאבני גזית מהוקצעות היטב בברזל, על מנת שיוכלו להחזיק גובה של מאה אמה. הברזל אינו פוסל בעצם קיומו, אלא רק אסור שייראה או יישמע במקדש. אך אם הוא מוסתר הוא כשר.

ג. עשיית מנורה מברזל

את המנורה אפשר היה לעשות מברזל, כמסופר בגמ' ר"ה (כד ע"ב):

רבי יוסי בר יהודה אומר: אף של עץ לא יעשה, כדרך שעשו מלכי בית חשמונאי. אמרו לו: משם ראייה? שפודין של ברזל היו, וחיפום כבעץ. העשירו – עשאוים של כסף, חזרו העשירו – עשאוים של זהב.

ואולי משום כך ציפום בבעץ – כי הברזל לא פסול בעצם, אלא רק בגלל שהוא סמל של שפיכות דמים, וכשהוא מכוסה בבעץ מותר. וא"כ גם את בהמ"ק מותר לבנות מברזל, בתנאי שיסתירו אותו כגון שיחפוהו בחומר אחר.²

ד. בניית דגם המקדש מברזל

לשאלה זו יש נפק"מ גם כעת, בהעדר המקדש – האם מותר לבנות דגם של בית המקדש מברזל?

במס' ר"ה (שם ע"א) נאמר:

לא יעשה אדם בית תבנית היכל, אכסדרה תבנית אולם, חצר כנגד עזרה, שלחן כנגד שלחן, מנורה כנגד מנורה.

וכן נפסק להלכה ברמב"ם (בית הבחירה ז, י), ובשו"ע (יו"ד סי' קמא).

ה'מנחת חינוך' (מצוה רנד אותיות ו-ז) מבין שהאיסור הוא לבנות את תבנית הנוכחית של ההיכל, כל דור ותבנית היכלו: תבנית המשכן בדור המדבר, תבנית היכל-שילה בתקופת

2. מעין זה מצינו בשו"ע (או"ח קנא, ו): "ויש אוסרים ליכנס בו [=בביכנו"ס] בסכין ארוך או בראש מגולה". וכ' הפמ"ג במשב"ז (שם) שהנוסחה המקורית (בכלבו סי' יז) הייתה בסכין ארוך מגולה. וכן פסק אליה רבה הביאו המשנ"ב, שרק מגולה אסור. וכן בסי' קפ – נהגו לכסות את הסכין בזמן בהמ"ז.

משכן-שילה וכו'. משום כך הסתפק ה'מנחת חינוך' האם איסור זה קיים גם בזה"ז, כשלאבוננו אין ההיכל עומד על תילו. למעשה נראה שיש להחמיר שלא לבנות דגם של כל אחד מהמקדשים – המשכן, שילה, בית ראשון ובית שני. אמנם נלענ"ד שלמ"ד שביהמ"ק השלישי ייבנה בידי אדם, אם הדבר יתאפשר לפני שיבוא נביא ויורנו כיצד לבנות את המקדש, הדגם שעל פיו נבנה יהיה הדגם של בית שני, כמש"כ הרמב"ם בפהמ"ש מס' מידות, ולפי"ז דגם כזה הוא שאסור בימינו.

לאחרונה הועלתה הצעה לבנות דגם של המקדש מברזל. בבסיס ההצעה עמדה הסברא שדגם זה אינו בכלל "תבנית היכל", משום שאינו דומה לביהמ"ק שהיה בנוי מאבנים. זאת כשם שמותר לעשות מנורה שעשויה מה' וו' קנים.

אולם לפי האמור לעיל אין להשוות בין הדינים. מנורה של ה' וו' קנים זהו שינוי מהותי ולכן מותר לעשות מנורה כזאת. אך אין היתר לעשות מנורה של ז' קנים ממתכות אחרות שאינן זהב, משום שההדלקה כשרה בכל מנורת מתכת. ויש לדייק זאת מל' הרמב"ם (שם):

אבל עושה הוא מנורה של חמשה קנים או של שמונה קנים או מנורה שאינה של מתכת אף על פי שיש לה שבעה קנים.

והשו"ע (יו"ד קמא, ח) פירט יותר:

לא יעשה בית, תבנית היכל כשיעור גבהו וארכו ורחבו. אכסדרה, תבנית אולם. חצר, תבנית עזרה. שלחן, תבנית שלחן. מנורה, תבנית מנורה. אבל עושה של חמשה קנים או של ששה או שמונה, אבל של שבעה לא יעשה אפילו משאר מיני מתכות, ואפילו בלא גביעים וכפתורים ופרחים, ואפילו אינה גבוהה י"ח טפחים.

מותר אפוא לעשות מנורה מעץ או מחומר שפסול למקדש, כי כל כלי השרת במקדש היו עשויים דוקא ממתכת (כמבואר בסוכה נ ע"ב, וברמב"ם בל' בית הבחירה א, יח). אולם מכיוון שכפי שהוכחנו לעיל, בעצם אפשר לבנות את המקדש עצמו גם מברזל, אלא שבברזל יש פסול צדדי, לכן בניית דגם המקדש מברזל הרי היא בכלל עשיית "תבנית היכל" האסורה. מיהו י"ל שלא עיקר הדין קובע אלא המציאות בפועל. תהיה הסבה אשר תהיה, למעשה ברזל לא ראוי לבניין המקדש ומכיון שלמעשה לא בנו מקדש מברזל ממילא מותר לבנות דגם של המקדש מברזל.

אך יש להניח שמסיבות אסטטיות לא ישאירו מבנה גדול כל כך מברזל חשוף, ומסתמא יחפו אותו בחומר אחר, כגון 'שפריץ' וכדו'. אולם כפי שהוכחנו לעיל גם את המקדש עצמו אפשר לבנות מברזל, בתנאי שיחפו אותו בחומר אחר, שהברזל לא יבלוט. ואם יבנו דגם דומה יעברו על האיסור לבנות תבנית היכל.

ה. עשיית "תבנית היכל" לצורכי לימוד

ברם, אם מטרת הדגם האמור היא ללמוד באמצעותו את סדרי העבודה במקדש, לפרטי פרטיהם בדיוק כמו במקדש עצמו, מותר לכאורה לבנות דגם דומה למקדש בכל פרטיו, אפילו מאבנים. כמסופר במשנה (ר"ה כד ע"א):

צורות לבנה היו לו לרבן גמליאל בטבלא ובכותל בעלייתו, שבהן מראה את ההדיוטות, ואומר: הכזה ראית או כזה?

והגמרא הקשתה 'ומי שרי?' והתירוץ האחרון שם (בע"ב) הוא:

ואיבעית אימא: להתלמד עבד, וכתוב "לא תלמד לעשות" – אבל אתה למד להבין ולהורות.

כלומר לצורך לימוד מותר לעשות צורות אסורות. ומסתבר שהוא הדין תבנית היכל. מיהו למטרה זו אין צורך לבנות היכל בגודל כזה, אפשר להסתפק בדגם מוקטן.

זאת ועוד, מלבד האיסור לבנות תבנית היכל יש לחשוש שאם יבנו דגם בגודל ובצורה של המקדש, ובפרט אם יכניסו בו כלים וכוהנים יאמנו את ידיהם לשירותם, ולויים לשירתם, הוא עלול להפוך במשך הזמן לאתר פולחני, כתחליף למקדש, בדומה למקדש חוניו. לכן יש להתרחק מרעיון זה.

ו. מסקנה

אין לעשות דגם דומה למקדש, מכל חומר שהוא, אלא לצפות לבניין בית המקדש עצמו במלוא תפארתו, במהרה בימינו אמן.

